

Максим ФЕНЬ
аспірант кафедри філософії
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0009-0002-0323-1042>

ЛЮДИНА У ВИКЛИКАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА І СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОСТОРУ ТА ЧАСУ

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю нагального розуміння еволюції уявлень про сприйняття часу, темпоральності, більш наочними порушеннями часових і просторових структур у процесі самоорганізації особистості та соціуму під час змін, пов'язаних із таким макросоціальним фактором, як COVID-19.

Людство протягом свого історичного розвитку неодноразово стикалося з різноманітними кризами. COVID-19, без перебільшення, привів до масштабних змін життєдіяльності суспільства, ментальності, переосмислення просторово-часових категорій, у яких перебувала людина під час карантинних заходів. Метою цього дослідження стало соціально-філософське узагальнення суб'єктивного сприйняття часу, конструювання та реконструювання простору, його модуляції під впливом пандемії.

Осмилення соціально-антропологічних та філософсько-антропологічних інтерпретацій простору та часу під час пандемії потребує звернення до праць таких учених, як Д. Агамбен, Х. Арндт, Ф. Бродель, Т. Вюлер, С. Гелловей, Ф. Закарія, Г. Йонас, С. Жижек, П. Тіліх, В. Франкл, М. Хонігсбом, М. Шніцер. Метою є філософсько-антропологічна і соціально-антропологічна концептуалізація інтерпретації просторово-часового континууму під час пандемії COVID-19 з урахуванням політики добровільного соціального дистанціювання та комунікативних практик, обмеження та реорганізації життєвого простору, який зазнав трансформацій завдяки цифровим технологіям і віртуальній реальності.

Проблема епідемії коронавірусу звернула на себе увагу насамперед вірусологів, епідеміологів, фармацевтів, лікарів, тобто головним став медичний аспект, потім вже проблема набула соціокультурного та соціально-антропологічного виміру. Сьогодні філософи, які розмірковують над проблемою пандемії, засвідчують, що це явище змінило світ та оголило кризу сучасної фази розвитку глобалізації. У зв'язку з пандемією та її наслідками почалися зміни в багатьох сферах соціальної реальності та комунікації, актуалізувалися питання у сфері біополітики, що зумовило впровадження карантину, нових правил, які були пов'язані із соціально-біологічною безпекою та несли із собою також ризики соціально-політичних конфліктів, зростання дезінтеграції, атомізації, посилення авторитаризму в соціально-антропологічному полі.

Проведене дослідження окреслило рамки проблеми філософсько-антропологічної і соціально-антропологічної інтерпретації простору та часу в аспекті переосмислення багатьох структур індивідуальної і колективної життєдіяльності в період COVID-19.

Ключові слова: людина, COVID-19, пандемія, простір, час, соціальна темпоральність, ізоляція, комунікація, життєтворчість.

HUMANITY IN THE CHALLENGES OF THE COVID-19 PANDEMIC: A PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL AND SOCIO-ANTHROPOLOGICAL INTERPRETATION OF SPACE AND TIME

The urgency of the research is determined by the pressing need to understand the evolution of perceptions regarding the experience of time, temporality, and the disruption of spatial and temporal structures in the process of self-organization of individuals and society during changes caused by such a macrosocial factor as COVID-19.

Throughout its historical development, humanity has repeatedly faced various crises. COVID-19, without exaggeration, has led to massive changes in societal activities, mentality, and the reevaluation of spatial-temporal categories experienced during quarantine measures. This study aims to offer a socio-philosophical generalization of subjective perceptions of time, the construction and reconstruction of space, and its modulation under the influence of the pandemic.

Understanding the socio-anthropological and philosophical-anthropological interpretations of space and time during the pandemic requires referring to the works of D. Agamben, H. Arendt, F. Braudel, T. Vüller, S. Galloway, F. Zakaria, H. Jonas, S. Žižek, P. Tillich, V. Frankl, M. Honigsbaum, and M. Schnitzer. The objective of this study is the philosophical-anthropological and socio-anthropological conceptualization of the interpretation of the spatial-temporal continuum during the COVID-19 pandemic. This involves considering the policy of voluntary social distancing, communicative practices, the restrictions and reorganization of living space, and the transformations facilitated by digital technologies and virtual reality.

The issue of the coronavirus epidemic initially drew attention from virologists, epidemiologists, pharmacists, and physicians, emphasizing its medical aspect. Subsequently, the problem acquired a sociocultural and socio-anthropological dimension. Philosophers addressing the pandemic have noted that it has transformed the world and revealed the crisis of the current phase of globalization. The pandemic and its consequences have induced changes in various spheres of social reality and communication, highlighting issues in biopolitics. These include the introduction of quarantine, new rules related to socio-biological safety, and the risks of socio-political conflicts, increased disintegration, atomization, and the rise of authoritarianism within the socio-anthropological field.

The conducted study outlines the scope of the problem regarding the philosophical-anthropological and socio-anthropological interpretation of space and time in the context of reevaluating numerous structures of individual and collective life during the COVID-19 pandemic.

Key words: humanity, COVID-19, pandemic, space, time, social temporality, isolation, communication, life-creation.

Вступ. Пандемія коронавірусу зумовила зміни в багатьох сферах соціальної реальності, які призвели до кардинальних соціокультурних, комунікативних трансформацій, практик безпеки, мобілізації та взаємодії у постіндустріальному суспільстві під час масштабної екзистенційної кризи, що призвело до соціально-антропологічної та філософсько-антропологічної інтерпретації просторово-часового континууму, переосмислення просторово-часових категорій. Актуальність теми дослі-

дження обумовлена еволюцією уявлень про сприйняття часу, темпоральності, більш наочними порушеннями часових і просторових структур у процесі самоорганізації особистості та соціуму під час змін, пов'язаних із таким макросоціальним фактором, як COVID-19.

Постановка проблеми. Людство протягом свого історичного розвитку неодноразово стикалося з різноманітними кризами. COVID-19, без перебільшення, призвів до масштабних змін життєдіяльності суспіль-

ства, ментальності, переосмислення просторово-часових категорій, у яких перебувала людина під час карантинних заходів. Метою цього дослідження є соціально-філософське узагальнення суб'єктивного сприйняття часу, конструювання та реконструювання простору, його модуляції під впливом пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення соціально-антропологічних та філософсько-антропологічних інтерпретацій простору та часу під час пандемії потребує звернення до праць таких учених, як Д. Агамбен, Х. Арндт, Ф. Бродель, Т. Вюлер, С. Гелловей, Ф. Закарія, Г. Йонас, С. Жижек, П. Тіліх, В. Франкл, М. Хонігсбом, М. Шніцер. Логіка викладу зумовлює звернення до праць, присвячених проблемам життєтворчості та культурної і міжособистої комунікації, а саме К.-О. Апея, П. Адо, В. Гьосле, Л. Сохань, Л. Ситниченко та ін.

Метою є філософсько-антропологічна й соціально-антропологічна концептуалізація інтерпретації просторово-часового континууму під час пандемії COVID-19 з урахуванням політики добровільного соціального дистанціювання та комунікативних практик, обмеження та реорганізації життєвого простору, який зазнав трансформацій завдяки цифровим технологіям і віртуальній реальності.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 почалася лише кілька років тому, однак після неї у світі сталося стільки перепитій, а в Україні взагалі почалася повномасштабна війна, що складається враження, ніби це відбувалося давно і взагалі неправда. Однак на початку 2020 року цифровізований мобільний світ, у якому немає кордонів, який ніколи не спить, країна за країною почав зупинятися: порожні вулиці, самотні люди в масках, захисних костюмах, не стихаючий звук швидких – це все скидалося на кадри якогось апокаліптичного кіно. Сюжет цього жахіття розпочався з китайського міста Ухань, де в лікарнях фіксували спалах нетипового захворювання, симптоми якого були схожі на пневмонію, однак це була не вона... Тес-

ти на всі можливі віруси показували негативний результат. Медики усвідомлюють, що вони зіткнулися із чимось новим. Лікарі повідомляють про спалах у Всесвітню організацію охорони здоров'я. Зразки від хворих передають вченим, і ті починають вивчати новий вірус, який згодом отримав назву COVID-19. Так почалася пандемія, яка за лічені тижні підкосила весь світ. Уже через місяць першої фіксації вірусу в Ухані різні країни почали повідомляти про перші випадки смерті від хвороби. 11 березня 2020 року ВОЗ оголошує пандемію коронавірусної хвороби. Можна сказати, що у світі, який зробив не аби які прориви в медицині та гігієні, повторюється природний експеримент Історії [5]. Країна за країною починають вводити локдаун. Просторово-часові характеристики об'єктивної реальності втрачають континуальність. Кордони між країнами закриваються, людей по всьому світу буквально ізолюють вдома, маска й антисептик стають обов'язковими атрибутами повсякденного життя. У певному сенсі можна погодитися з лікарями в тому, що така загострена пильність є виправданою. З іншого ж боку, як пише М. Хонігсбом, «ціна, яку ми за неї платимо, – це перманентний стан стривоженості...» [10, с. 21–22]. Простір і час поділилися на «до» і «після» пандемії. Світ, який жив у шаленому темпі, сповільнився, історична визначеність була спонтанно порушена.

Варто зазначити, що порушення безперервності минулого, теперішнього, майбутнього на рівні соціального й екзистенційного сприйняття часу завжди змінює історію, як зазначає Н. Радіонова, вносить корективи в розуміння як фундаментальних основ людського буття, так і життєвих пріоритетів, які невіддільні від часу та духу часу [8, с. 97].

Отже, можна констатувати, що світ опинився на краю екзистенційної прірви. Людина потрапила під агресивне, антигуманне бомбардування інформацією. Не заперечуючи, що медіа відіграли вагомий роль у посиленні паніки та страху, варто навести переконливу думку М. Хонігсбома: «...журналісти і блогери здебільшого є лише

посланцями... першопочатковим джерелом цих ірраціональних і часто упереджених ставлень є саме медична наука, а конкретніше епідеміологія – коли звертає нашу увагу на нові джерела інфекції та засуджує певні види поведінки як «ризиковані» [10, с. 22]. Страх і розгубленість перед тим, що відбувається, психологічна ентропія, коли людина перебуває в інформаційній невизначеності свідомості, буквально паралізували та вразили всі сфери людського буття та життєдіяльності.

І хоча кількість хворих зростала, люди адаптувалися до нових реалій із кількома атрибутами: обов'язковими масками й антисептиками на кожному кроці, ПЦР-тестами на виявлення коронавірусу. Лише на початку 2021 року кілька компаній – виробників вакцин пройшли сертифікацію, і у світі почалася масова вакцинація, а через деякий час і послаблення карантину, хоча вірус продовжував поширюватися та мутувати, з'являлися нові штами та нові хвилі заражень.

5 травня 2023 року Всесвітня організація охорони здоров'я скасувала глобальну надзвичайну ситуацію, пов'язану з COVID-19. Саме цей день є офіційним закінченням пандемії, хоча коронавірус і залишився з нами. У 2020 році світ пережив шок, страх і масову паніку – страшно боротися з невидимим і підступним ворогом, проти якого немає жодних ліків. І не всім вдалося виграти цю битву.

Проблема епідемії коронавірусу звернула на себе увагу насамперед вірусологів, епідеміологів, фармацевтів, лікарів, тобто головним став медичний аспект, потім вже проблема набула соціокультурного й соціально-антропологічного виміру. Сьогодні філософи, які розмірковують над проблемою пандемії, засвідчують, що це явище змінило світ та оголило кризу сучасної фази розвитку глобалізації. З іншого боку, пандемія допомогла людині зрозуміти, що вона не всемогутня істота і залежить від непередбачуваних обставин. Соціум перебував у стані постійної тривоги, яка, за П. Тілліхом, має три види: біологічна (тривога порожнечі і смерті), екзистенційна

(тривога відсутності сенсу життя), онтологічна (тривога вини й осуду). Потрапляючи у стан тривожності, людина залишається з нею сам на сам, без будь-якої допомоги. Телліх звертає увагу на той факт, що у стані тривоги безпорадність проявляється однаково як у тварин, так і в людей [12, с. 35–38]. Метафора «тваринний страх» буквально дослівно передає стан людини, яка опинилася під загрозою COVID-19. Страх штовхав людину в добровільний полон обмежень, приймання та підтримання соціального дистанціювання, яке обмежувало життєвий простір, міжособистісні контакти, змушувало повністю існувати у віртуальній реальності. Комунікативно-соціальні ризики виявили себе в ослабленні соціальних навичок, відповідальності, залученості. Поступово відбувалася табуізація інфікованих та кастомізація соціуму. Активізувалися проблеми балансу між правами, свободами людини та безпекою. Також важливо відзначити пожвавлення дискурсу щодо проблем життя та смерті, кінечності людського буття не в сенсі абстрактного «всі люди смертні», а в сенсі неприхованого страху за миттєву кінечність життя конкретної людини. Усе це не сприяло оптимістичному баченню майбутнього людства, хоча велика кількість людей мали велику надію на фармацевтичну індустрію.

Проте континуальність мислення та критична рефлексія відійшли на певну дистанцію, щоб згодом бути в змозі раціоналізувати настільки тотальне, інтенсивне явище, як пандемія коронавірусу COVID-19. Філософська рефлексія від контрфактичності переходить до екзистенційної фактичності індивідуального досвіду переживання COVID-19. Безперечно, будь-які переходи від стану кризи до осмислення і продукування нових можливостей неможливі поза глибокими екзистенційними переживаннями кожного окремо й усіх разом. Вимушене впровадження дистанційної освіти та телемедицини, поширення й доступність служби доставки, на думку С. Гелловея, спричинює вибух інновацій у сферах освіти, охорони здоров'я та харчування [4, с. 15].

У зв'язку з пандемією та її наслідками почалися зміни в багатьох сферах соціальної реальності та комунікації, актуалізувалися питання у сфері біополітики, що зумовило впровадження карантину, нових правил, які були пов'язані із соціально-біологічною безпекою та несли із собою також ризики соціально-політичних конфліктів, зростання дезінтеграції, атомізації, посилення авторитаризму в соціально-антропологічному полі. Але одночасно підвищився інтерес до поглибленого вивчення понять, які належать до сфери філософської антропології – «сенса життя», «життєвий досвід», «координати життєвого шляху», «стратегія життя», «філософія життєтворчості», «мистецтво жити», «дизайн і стиль життєвого простору». Вирішення всіх цих питань під час пандемії надало можливість розвинути, адаптувати новий соціальний досвід у сферах культури, освіти, соціальної політики, медіа, повсякденності тощо. Маємо сподівання, що все це мало вплив на духовне виробництво. Як зауважує С. Гелловей, «дорослішання під час світової кризи може спричинити появу нового покоління з переоціненим ставленням до спільноти, співпраці та жертвовності. Тобто покоління, яке вважатиме, що співчуття – це не слабкість, а багатство – не чеснота» [4, с. 15].

Обмеження, які застосовувалися під час пандемії, мали іноді безпрецедентний характер. Так, було заборонено перебувати без респіратора чи подвійної маски в супермаркетах та в громадському транспорті, до розважальних закладів пускали тільки вакцинованих відвідувачів; ресторани, бари, кафе працювали до опівночі, кількість місць за столом обмежувалася 6. Також збільшувалася дистанція між відвідувачами ресторанів та в чергах. На стадіонах кількість присутніх не повинна була перевищувати 10 % від максимальної кількості глядачів. 80 % персоналу всіх форм власності переходили на роботу в онлайн-формат. Було введено заборону на вживання напоїв, їжі в громадському транспорті, театрах, спортивних майданчиках. Багато країн закрили свої кордони.

Мільйони людей були змушені опинитися в замкнутому просторі, що негативно вплинуло на психоемоційний стан. Простір майже звузився, а час зупинився, що спричинило втрату безпечності життєвого простору людини, погіршення якості життя, ступеня задоволеності життям.

Посттравматичний стрес, який зазнає людина внаслідок різноманітних подій, наприклад природних чи техногенних катастроф, епідемій, війн, призводить здебільшого до так званого зламаного хронотопу. Відчуття «надломленого», «ушкодженого», «заангажованого» часу проявляє себе в повному розриві між минулим і теперішнім, відсутністю майбутнього, неузгодженістю між часом і простором, а також за більш уважного розгляду «час несе в собі загрозу зникнення» [3, с. 14]. Безсумнівно, призводить до зникнення – це нормальний перебіг часу, але людина в нормальній повсякденності не замислюється над цією властивістю часу, бо зазвичай він насичений подіями, які й роблять час яскравим і комунікативно визначеним. Коли ж час стає позбавлений подій, як це відбулося в умовах тотальної соціальної ізоляції, це сприймається як розпад, розкладання цінностей, звичайного перебігу життя.

Філософська рефлексія дає змогу розглядати COVID-19 як вірусо-політичний гібрид, щоб протидіяти епідемії ідеологічних вірусів, фейковим новинам, конспірологічним теоріям, розповсюдженню патерналістських та авторитарних настроїв серед громадян, стигматизації інфікованих та агресії стосовно них, загальній відлюдкуватості.

У період пандемії відбулася трансформація соціальної комунікації, з'явилися нові форми віртуальної участі в спільнотах. Слід звернути увагу на контраверсійний характер цифрових технологій під час пандемії. З одного боку, це тотальний контроль: інтерактивні бази підтверджених випадків зараження, які оновлювалися в режимі реального часу, система оповіщення з геолокацією, система моніторингу й контролю дотримання самоізоляції – усе це жорстко обмежує та звужує життєвий

простір і час людини. Наприклад, на Тайвані було введено систему «електронний кордон», яка відслідковувала громадян, які прибували з-за кордону, членів їх сімей, колег і навіть випадкових попутників у транспорті. Цифрові інструменти протягом хвилин надавали точну й детальну інформацію щодо зустрічей і переміщень. Такі заходи з боку багатьох урядів країн світу мали дегуманізований характер, нівелювали людську автономність, гідність задля колективного блага, державних і національних інтересів. Цензура, обмеження прав і свобод людини створювали атмосферу відчуження громадян від громадських просторів. Італійський філософ Джорджіо Агамбен висловлює занепокоєння з приводу тотального контролю з боку держави під час карантину, коли життя людини віддали на милість влади та науки, а оцифрування життя зруйнувало основні координати людського буття. Тим самим науковець порушує дискурс «людина – пандемія – влада» [2], який набуває актуальності й серед українських дослідників, інколи навіть радикального тлумачення. Зокрема, із цього приводу М. Шніцер зауважує, що «суспільство, яке пожертвувало свободою заради так званих міркувань безпеки, приречло людей на життя у вічному стані страху та незахищеності» [11, с. 53].

Безумовно, у кризовий час контроль із боку держави має очевидні переваги, але набагато важливішими є прозорість, відкритість, довіра, толерантність, солідарність, міжгрупова взаємодія і взаємодопомога, тобто все те, що К.-О. Апель влучно визначає як «етична відповідальність» [1].

З іншого боку, в умовах тотального закриття всіх культурних установ, закладів освіти, компаній усі ці сфери життєдіяльності перемістилися в онлайн, через що майже до безкінечності розсунувся життєвий простір людини та подарував відчуття ілюзорності часу й відсутність будь-яких кордонів. Так, на платформі Google Arts and Culture, яка була створена у співробітництві зі 120 музеями світу, можна було здійснити віртуальні екскурсії та віртуально прогулятися по експозиціях, напри-

клад, музеїв Ватикану, Паризького Лувру. На платформі Digital Concert Hall були розміщені понад 600 концертів симфонічних оркестрів світу. Багато театрів також на своїх каналах в YouTube і на сторінках Facebook вели безкоштовні трансляції найкращих вистав. Приватні концерти для своєї віртуальної публіки давали відомі поп- і рок-музиканти. Служба «Бібі-сі» на своїх основних платформах запустила спеціальний комплекс програм під назвою «Культура в карантині» та цикл «Карантинні щоденники», у рамках якого відомі діячі культури та мистецтва ділилися з публікою своїми думками й міркуваннями. Доволі несподіваним для експертів виявилось стрімке зростання популярності радіо – час парадоксальним чином «відскочив» майже на півстоліття тому. І забуті технології, які, здавалося б, пішли в небуття, отримали друге дихання в сучасному просторі, минуле й майбутнє зійшлися в процесі незворотної еволюції конкретного світу, немовби підтримуючи одне одного. Тож, можливо, є сенс дослухатися до оптимістичного прогнозу Ф. Закарії: «Після пандемії країни, компанії та насамперед люди житимуть іншим життям. Навіть якщо економіка і політика повернуться у звичне русло, з людьми цього не станеться» [6, с. 11].

Таким чином, культурний простір вийшов за межі концертних залів, музейної тиші й подарував можливість мільйонам людей доторкнутися до шедеврів світової культури. Але одночасно культурний простір зазнав ідеї медикалізації, що передбачало перетворити музеї у стаціонари для хворих або ж практикувати роботу з публікою як із пацієнтами.

Звичайна траєкторія переміщення в урбанізованому просторі змінилася через коронавірус, і звичайний громадський фізичний простір як територія соціального партнерства теж змінив «хореографію» руху мешканців міст. Поступово простір мегаполісів заповнювався роботизованими сервісами – наземними, літаючими, які постійно розширювали свої функціональні можливості.

Соціально-антропологічна інтерпретація простору та часу втілювалася в підтримці життєстійкості, адаптації до нових умов соціальної взаємодії, організації стабільного кола комунікаційних процесів у просторі людського буття, запобіганні перевантаженню ментальної системи людини; допомагала не загубитися у змушеній соціальній ізоляції в умовах звуженого життєвого простору та турбулентності часу.

На успішність адаптації до карантинних обмежень впливали освіченість, виховання, толерантність, вміння уникати чи мінімізувати інформаційне перевантаження, а також вміння захищатися від комунікативної агресії, маніпулювання. У своєму дослідженні Т. О. Ларіна звертає увагу на порушення комунікації під час карантину майже у всіх сферах людського буття, наголошуючи на необхідності соціально-психологічного супроводу особистості, щоб запобігти виникненню у людини відчуття небезпеки, провини, гніву [7, с. 248].

Під час такого макросоціального фактора, як епідемія коронавірусу, набуває актуальності проблема сприйняття часу, його інтерпретації в контексті змін, які набули перманентного характеру під час пандемії, що призвели до переосмислення просторово-часових категорій, конструювання нової темпоральності, трансформації практик дозвілля, брендингу дома й робочого місця, появи такого поняття, як «домашній офіс». Саме на суб'єктивну темпоральність мають найбільший вплив зміни подій повсякденного життя, що охоплює час праці та дозвілля, робочих і вихідних днів. Зазнали змін економіка, повсякденне життя, особисті свободи, організація освітнього процесу, дозвілля – увесь просторово-часовий континуум поділився на «до» і «після». Карантинний світ набув більш фантастичних і нереальних рис, ніж найсміливіша антиутопія.

Жорсткі карантинні заборони призвели до становлення нової соціальності, яка змінила не тільки види професійної діяльності, але й далася взнаки, без всякого сумніву, на переосмисленні просторово-часових

категорій. Посилення «надомної» форми трудової діяльності в умовах самоізоляції приводило до того, що людина не завжди могла окреслити межу між буднями та вихідними, між днем і ніччю, роботою та святами. Співробітники, інша аудиторія наблизилися на відстані до монітору і майже захопили приватний простір твоєї домівки, квартири. Достатньо швидко почало змінюватися сприйняття часу – фактично люди були змушені працювати й одночасно перебувати вдома і вдень, і вночі, що поступово призвело до безконтрольного подовження робочого часу. Парадоксальність ситуації полягала в тому, що люди переставали ходити на роботу, але працювали вони весь час. Дозвілля, робота, сфера споживання злилися в часі, і вже неможливо зрозуміти, де і коли в просторовому вимірі починається одне і закінчується інше. Усі без винятку переживали по-своєму зміни у відчутті часу: представники багатьох професій були видалені з робочих процесів, результатом чого стало фактичне виключення із системи соціальних зв'язків та соціальної комунікації, інші, навпаки, попали в полон безкінечних відеоконференцій, онлайн-форумів, відеодзвінків, чат-ботів, SMS. Режим онлайн-роботи набув характеру тотального цілодобового диктату, відбулося його укорінення у віртуальному просторі. Дистанційна робота сприяла самовигорянню суб'єкта. Публічний просторово-часовий континуум заміщувався цифровим світом. У теперішнє вторглося як минуле (пандемії супроводжували людство з давніх часів), так і майбутнє, яке мало ознаки екзистенційної неминучої катастрофи. Невпевненість, безнадійність, стагнація, глуха пора, затишша впливали на проживання у «внутрішньому» часі та сприйнятті самого феномену часу.

Висновки. Проведене дослідження окреслило рамки проблеми філософсько-антропологічної і соціально-антропологічної інтерпретації простору та часу в аспекті переосмислення багатьох структур індивідуальної і колективної життєдіяльності в період COVID-19. Проаналізована темпоральність у розрізі історичних епох, а

також формування нової темпоральності та просторово-часового континуума в постіндустріальному суспільстві. Надано оцінку, яким чином на рівні соціального й індивідуального часу трансформувався як сам час, так і простір, що набули нових характеристик. Обмежувальні заходи з боку держави та влади задали ритм напруженості між цінностями свободи, безпеки та довіри. Спрощення, формалізація соціальних відношень, втручання в життєвий простір людини, присвоєння та підкорення її інди-

видуального, внутрішнього часу неприпустимо в рамках глобального соціуму.

Пандемія, самоізоляція, соціальне дистанціювання, авторитарне вторгнення в міжособистісну комунікацію та заміщення її цифровими технологіями обумовили водночас модальність сприйняття життєвого простору та часу, а також підштовхнули й допомогли розвинути адаптаційні здібності людини, яка ремодельовала індивідуальний простір та інтерпретувала час в умовах жорстко заданих координатах.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Апель, К-О.** (2009). Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА. 430 с.
2. **Ахмед, А.** (2020). Джорджо Агамбен: есеї про COVID-19 та критика навколо текстів. Your Art: website. URL: <https://supportyourart.com/stories/agamben-covid-19/>.
3. **Вюллер, Т.** (2018). Що таке час? Київ: Ніка-Центр; Львів: Видавництво Анетти Антоненко. 160 с.
4. **Гелловей, С.** (2021). Посткорона. Від кризи до нових можливостей. Пер. з англ. А. Акуленко. Київ: Видавнича група КМ-БУКС. 240 с.
5. **Даймонд, Дж.** (2023). Зброя, мікроби і сталь: витоки нерівностей між народами. Пер з англ. Т. Цимбала. Київ: Видавнича група КМ-БУКС. 512 с.
6. **Закарія, Ф.** (2021). 10 уроків для світу після пандемії. Пер. з англ. А. Марковська, О. Ємельянова. Київ: Наш Формат, 264 с.
7. **Ларіна, Т.** (2020). Вплив пандемії COVID-19 на комунікативний простір особистості. *Габітус*, 19, 247–252.
8. **Радіонова, Н.** (2024). Трансісторичні смисли невербальної комунікації: або герменевтична рефлексія простору і часу у практиках життєтворчості на Слобожанщині XIX ст. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*. Вип. 2 (93). С. 92–98.
9. **Рутгер, Б.** (2024). Людство. Оптимістична історія. Пер. з англ. А. Яценюк. Київ: Лабораторія. 432 с.
10. **Хонігсбом, М.** (2021). Століття пандемій. Історія глобальних інфекцій від іспанського грипу до COVID-19. Пер з англ. М. Лузіної. Київ: Yakaboo Publishing. 432 с.
11. **Шніцер, М.** (2022). Філософська рефлексія феномену пандемії COVID-19. *Грані*, 25 (2). С. 51–56.
12. **Tillich, P.** (1952). *The courage to be*. Yale University Press. 197 с.

REFERENCES

1. **Apel, K-O.** (2009). *Dyskursividpovidalnist: problemaperekhodudopostkonventsionalnoimorali* [Discourse and Responsibility: The Problem of Transition to Post-Conventional Morality]. Kyiv: DUKh i LITERA. 430 p. [in Ukrainian].
2. **Akhmed, A.** (2020). *Dzhordzho Ahamben: esei pro COVID-19 ta krytyka navkolo tekstiv* [Giorgio Agamben: Essays on COVID-19 and Criticism of Texts]. Your Art: website. Retrieved: <https://supportyourart.com/stories/agamben-covid-19/> [in Ukrainian].

3. **Viuller, T.** (2018). *Shcho take chas? [What is Time]*. Kyiv: Nika-Tsentr; Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 160 p. [in Ukrainian].
4. **Hellovei, S.** (2021). *Postkorona. Vid kryzy do novykh mozhlyvostei [Post Corona: From Crisis to Opportunity]*. Kyiv: Vydavnycha hrupa KM-BUKS. 240 p. [in Ukrainian].
5. **Daimond, Dzh.** (2023). *Zbroia, mikroby i stal: Vytoky nerivnosti mizh narodamy. [Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies]*. Kyiv : Vydavnycha hrupa KM-BUKS. 512 p. [in Ukrainian].
6. **Zakariia, F.** (2021). *10 urokiv dlia svitu pislia pandemi [Ten Lessons for a Post-Pandemic World]*. Kyiv: Nash Format. 264 p. [in Ukrainian].
7. **Larina, T.** (2020). *Vplyv pandemii COVID-19 na komunikatyvnyi prostir osobystosti [The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Communicative Space of the Individual]*. *Habitus*, 19, 247–252 [in Ukrainian].
8. **Radionova, N.** (2024). *Transistorychni smysly neverbalnoi komunikatsii: abo hermenevtychna refleksiiia prostoru i chasu u praktykakh zhyttietvorchosti na Slobozhanshchyni KhIKh st. [Transhistorical Meanings of Nonverbal Communication: A Hermeneutic Reflection on Space and Time in Life-Creating Practices in Slobozhanshchyna of the 19th Century]*. *Vyshcha osvita Ukrainy: teoretychnyi ta naukovo-metodychnyi chasopys*, 2 (93), 92–98 [in Ukrainian].
9. **Ruther, B.** (2024). *Liudstvo. Optymistychna istoriia [Humankind: A Hopeful History]*. Kyiv: Laboratoriia. 432 p. [in Ukrainian].
10. **Khonihsbom, M.** (2021). *Stolittia pandemii. Isteriia hlobalnykh infektsii vid ispanskoho hrypu do COVID-19 [The Pandemic Century: A History of Global Infectious Threats from the Spanish Flu to COVID-19]*. Kyiv: Yakaboo Publishing. 432 p. [in Ukrainian].
11. **Shnitser, M.** (2022). *Filosofska refleksiiia fenomenu pandemii COVID-19 [Philosophical Reflection on the Phenomenon of the COVID-19 Pandemic]*. *Hrani*, 25 (2), 51–56 [in Ukrainian].
12. **Tillich, P.** (1952). *The courage to be*. Yale University Press. 197 p. [in English].